

OTDK PÁLYAMUNKA

Periféria

Mindkét tekintet

Az önelbeszélés konstrukciója Szécsi Magda *Cigánymandala* című művében

Tartalom

A tanulmány célkitűzése.....	4
Cigány/roma irodalom kánontörekvései és ennek problematikája.....	5
Cigány író a cigány irodalmi kánonban.....	8
A regény felépítése.....	10
Cigánymandala – első közelítés: szövegtérkép.....	11
Cigánymandala – második közelítés: a narrátor és a nyelv.....	12
Cigánymandala – harmadik közelítés: etnicitás, nem, autoritás.....	13
Cigánymandala – negyedik közelítés: „psziché”.....	23
Cigánymandala – ötödik közelítés: intertextus.....	25
Összegzés.....	30
Bibliográfia.....	32

A tanulmány célkitűzése

„Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!”

(Madách Imre: *Az ember tragédiája*)

„Phenden, manush: zurin, patyasa patya!”

(Imre Madách: *Le manusheski tragedija*)¹

Jelen tanulmányban Szécsi Magda *Cigánymandala* című művét fogom elemezni azt vizsgálva, hogyan építi meg Szécsi Magda a nőt, miként konstruálja meg a cigányt, romát mint etnikus narratívát, és ezek mentén a cigány-nőt mint elbeszélőt és elbeszéltet. A szöveget a hatalomkritikák és az identitáselméletek keretében elemzem. Öt szempontot követek: szövegtérkép, a narrátor és a nyelv, etnicitás, nem, autoritás, „psziché” és intertextus. Ezt követően Szécsi művére fókuszálok, és arra, hogy recepciója milyen módon alakul a mainstream magyar nyelvű irodalom kánonja felől.

Szécsi Magda szövegét különböző elméletek mentén vizsgálom. Feminista kritikai olvasatom elrugaszkodási pontjai több műhöz köthetőek. Gács Anna *A női szerző a feminista irodalomkritikában* tanulmányában a nőíró definíciós kísérleteinek szempontjából beszél a feminista irodalomkritikáról. Judit Butler *Problémás nem? Feminizmus és identitás felforgatása* című könyvében a társadalmi nemek kettéosztásának problémájára hívja fel a figyelmet és ezen felfogással való szembeszállásról ír, hiszen a kettéosztás által egyéni lehetőségek korlátozása történik. Séllei Nóra *Lánnyá válik, s írni kezd* című kötetében 19. századi angol regényírónők írásait elemzi azt vizsgálva, hogy miként kezd el artikulálódni egy jellegzetesen női hang. Toril Moi *Feminista irodalomkritika* című munkájából főként a *Biológiai nem/ társadalmi nem/ vágy alanyai* részét dolgoztam fel, fókuszban a társadalmi nemen alapuló megkülönböztetéssel és sztereotípiákkal. Gayatri Chakravorty Spivak *Szóra bírható-e az alárendelt?* című, a perifériára szorult csoportok megszólaltatásának problematikájáról szóló írása adja. Ezeken kívül felhasználtam Beck Zoltán *A megszólalás üres helye* című könyvét, mely többek között — és ez tanulmányom szempontjából elengedhetetlen — arra keresi a választ, hogy mi a cigány, roma irodalom. Beck Zoltán: *A borító szorítása. Cigány szerzők könyveinek fülszövegeiről* című tanulmánya, rámutat arra, hogy a fülszövegek egy szociográfiai, etnikus ráolvasat által olyan naiv olvasási stratégiát teremtenek meg az olvasóban, mely kizárja a fikció lehetőségét az író és a műve között. A szociolingvisztika

¹ Nagy Gusztáv fordítása

tudományteréből Bernsteint és a nyelvi kódokat hívtam be a szövegértelmezéshez², azt vizsgálva, hogy történik-e valós narrátori hangváltás a négy szereplő között.

Ezen szövegek kiválasztásának célja, hogy alátámaszthassam hipotézisem, mely szerint a az elemzett szövegben megjelenő négy levél valójában ugyanazon telepi cigány nő négy különböző életút lehetőségének elbeszélése, és rámutassak arra, hogyan viszi véghez Szécsi Magda a művében az önelbeszélést, a saját cigányságtudatának fontosságát, ennek problematikáját hogyan formálja egzisztenciálissá, azaz miként konstruál egyszerre roma és nem-roma tekintetet. A szöveg autofikciós elbeszélésként is olvasható, referenciálisan kapcsolódik a szövegen kívüli valósághoz. Az ajánlás Zsigó Jenőnek szól, és a név a regényszövegben is megjelenik, ebből következően a cigány, roma értelmiség valóságterének narratíváit is szükségesnek tartottam látótérbe hozni Zsigó Jenő és Kármánné Szabó Judit írásaira figyelve.³

A cigány, roma irodalom kánontörekvései és ennek problematikája

Ha tudatában van az olvasó, hogy egy cigány származású ember művét olvassa, akkor ezzel az attitűddel, szociográfiai értelmezéssel fogadja be a művet, mely olvasási stratégiának a szövegek is elkezdenek megfelelni. A szakirodalom megerősíti azt a sejtést, amelyben egyfajta látens, vagy nagyon is explicit módon megjelenő kánontörekvés rajzolódik ki a szerzői származás mentén, olyan szöveg- és szerzői közösség teremődik, amelynek értelmezői horizontját a „cigánynak, romának

²Gács Anna: *A női szerző a feminista irodalomkritikában*. In. Gács Anna: *Miért nem elég nekünk a könyv? A szerző az értelmezésben, szerzőség-koncepciók a kortárs magyar irodalomban*, Budapest, Kijarat, 2002, 65–105.

Séllei Nóra: *Lánnyá válik, s írni kezd*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

Toril Moi: *Feminista irodalomkritika*. In. Szerk. Ann Jefferson - David Robey.: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 233-254.

Gayatri Chakravorty Spivak: *Szóra bírható-e az alárendelt?* Helikon, XLII. (1996/1-2) 450–483.

Beck Zoltán: *A megszólalás üres helye*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2020.

Beck Zoltán: *A borító szorítása. Cigány szerzők könyveinek fülszövegeiről*. In. Szerk. Lóránd Zsófia —Scheibner Tamás — Vadera Gábor — Vári György: *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006, 315-321.

Roland Wardhaugh: *Nyelv és hátrányos helyzet*. In. Roland Wardhaugh: *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris, 1995. 294-304.

³Zsigó Jenő: *Feltárni és megnevezni az elnyomások direkt rendszerét*. In. Szerk. Neményi Mária, Júlia.: *Kisebbségek kisebbsége A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, Új mandátum könyvkiadó, 2005., Szabóné Kármán Judit. *Magyarországi cigányság I. (Cigányok és romák)*. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2016. 7-42. Zsigó Jenő, az Ando Drom zenekar alapító vezetője, szociológus. A Magyarországi Roma Parlament alapítója, évekig elnöke, és a Romano Kher igazgatója volt, a cigány művészet és közélet karizmatikus egyénisége. Vezetésével a Fővárosi Cigány Ház Budapesten több száz cigány fiatal tanulását segítette ösztöndíjjal. Cigány művészeti közgyűjteményeket alapított és kezelt, rendszeressé tette a cigány művészeti programokat a fővárosban. Tehetségeket menedzsel, nyelvi, néprajzi és cigány művészeti kiadványokat jelentet meg. Az Amaro Drom Roma Magazin kiadója 1995-től, 2010-ig, a megszűnéséig.

lenni” ráismerése adja. Ebből következően a Szécsi Magda szövegek közelítésekor elkerülhetetlennek látszik az erre való rövid rátekintés.

Beck Zoltán *A borító szorítása*⁴ című tanulmányában cigány, roma szerzők köteteinek fülszövegeit tekinti át, és arról a jelentésképző stratégiáról ír, mely még inkább megerősíti az etnikus-szociális olvasatokat, hiszen a legtöbb fülszövegben vagy életrajzban az első gondolat a szerző cigány származásáról ad számot. A biográfia, a szerző életrajzának kivonata nyújtotta információ máris felkínál az olvasónak egy olyan intencionált tartalmat, melyre nem feltétlen lenne szükség, és amely előhívja azt az olvasói naiv, laikus stratégiát, melyben az elbeszélő én azonosul az alkotójával, etnicizálódása, cigánynak, romának való felismerése a szöveghez való olvasói viszonyba belejátszik.-

Cigány irodalmi kánonépítő megmozdulás háromszor volt Magyarországon. A 19. század második felében József főherceg levelezéseiben⁵ úgy határozza meg tematikusan a cigány irodalmat, mint az összes irodalmi mű, melyben cigányok szerepelnek. Csengey Dénes 1981-ben írt „*Nehéz élet az ének*”, *Cigány írók és költők a magyar irodalomban*⁶ című tanulmánya kísérletet tesz a kortárs cigány szerzők műveinek összefoglalására, így Csengey a mű alkotójának etnikai hovatartozása által definiál. D. Magyari Imre *A magyarországi cigány irodalom (hiánya) s reprezentatív irodalomtörténetekben* című tanulmányában arra fekteti a hangsúlyt, hogy a cigány/roma szerzők és irodalmi munkájuk hogyan jelennek meg az irodalomtörténeti horizonton. Csengey és D. Magyari Imre esetében felmerül a kérdés, hogy pontosan melyik író az, aki magát cigánként határozza meg, illetve ki az, aki meghatározza egy adott író cigányságát.⁷

Miközben nincs módom sem ideológia-történeti, sem társadalmi szinkron vagy diakrón vizsgálatra, sőt, áttekintésre – és ennek az is oka, hogy kevésbé volna ez termékeny a dolgozat célja felől tekintve – annyit azért érdemes megjegyezni, hogy hétköznapi, nem-tudományos tapasztalatom az, hogy a cigány, roma szerzők és szövegeik nem reprezentálódnak a magyar nyelvű irodalmi terekben. Olvasástapasztalatom (ami természetesen lehetségesen laikus tapasztalat is lehet) ugyanakkor azt mutatja, hogy számos izgalmas, a magyar és az európai irodalom hatástörténetébe illeszkedő, onnan elbeszélhető irodalmi teljesítmény jelzi az elmúlt hat évtized cigány, roma

⁴Beck Zoltán: *A borító szorítása. Cigány szerzők könyveinek fülszövegeiről*. In: Szerk. Lóránd Zsófia — Scheibner Tamás — Vaderna Gábor — Vári György: *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006, 315-321.

⁵ Soós István: *József főherceg cigány levelezése*. In: Szerk. Gémes Balázs: *Romológiai Kutatóintézet Közleményei 3*. Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet, 2000.

⁶ Csengey Dénes: „*Nehéz élet az ének*” – *cigány írók és költők a magyar irodalomban*. In.: Szerk.: Murányi Gábor: „*Egyszer karolj át egy fát!*”. Budapest, TIT országos központ cigán ismeretterjesztő bizottsága, Budapest, 1986.

⁷Vö: Beck Zoltán. *A megszólalás üres helye*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2020. Különösen: *A cigány irodalom üres helye* fejezet 93-111.

szerzőinek érvényes, poétikai értelemben legitim működését Bari Károlytól Jónás Tamásig.⁸ Ebből következően ez jelenik meg a közoktatás, köznevelés tereiben is: jelenleg a NAT-ban csak általános iskolában találkoznak a diákok cigány költő szövegével, Choli Daróczi József *Dal* című versével.⁹

A legnagyobb probléma a cigány irodalmi kánon létrehozásában, hogy nem tudunk pontos kánonépítő eljárást alkalmazni. Minden stratégia problematikája azon alapszik, hogy kik és milyen alapon kerüljenek be a kánonba. Ha egy univerzális kánont szeretnénk létrehozni, mellyel Djuric próbálkozott¹⁰, felmerül annak a veszélye, hogy az összesítő munkára jelentkező csak olyan írók/költők műveivel találkozunk, melyek fordításban az általa beszélt nyelvek valamelyikén elérhetőek, vagy akikkel kapcsolatban van, illetve már eleve ismeri a műveiket.

A cigány irodalom definiálásához az sem segít közelebb férközni, hogy magát a cigányt sem tudjuk pontosan definiálni. Zsigó Jenő beszél erről a *Feltárni és megnevezni az elnyomások direkt rendszerét* című írásában: „a kisebbségi törvényt módosító koncepciók között megjelent egy olyan elképzelés, hogy csak az cigány, pontosabban: csak az lehessen cigány, aki beszéli a cigány nyelvet. Mindez annak ismeretében történt, hogy a magyarországi cigányok négyötöde nem beszéli a cigány nyelvet, az ő anyanyelvük a magyar. A Kisebbségi Nyelvek Chartája, amely a védett és támogatott kisebbségi nyelvekre vonatkozik, az eddigi magyar kormányok döntése alapján nem terjed ki a cigány nyelvre.”¹¹

Amiért fontosnak tartottam az intézményrendszerre és a kanonizálódásra való kitérést, az a felismerés, hogy Szécsi Magda *Cigánymandala* művéről, mellyel a továbbiakban foglalkozni fogok, szinte semmilyen recenziót nem találtam, és a mű értelmezéséhez fontosnak tartottam a fent említett háttér megemlítését. Amenniben Rohonyi Zoltán *Előszó kánon, kánonképződés, kanonizáció*¹² című

⁸ Bari Károly: *A némaság könyve*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.

Bari Károly: *Holtak arca fölé*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.

Choli Daróczi József: *Csontfőér pengék között*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1991.

Jónás Tamás: *Lassuló zuhanás*. Budapest, Magvető, 2013.

Lakatos Menyhért: *A hosszú éjszakák meséi. A paramisák ivadécai*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.

Lakatos Menyhért: *Füstös képek*. Budapest, Magvető, 1975.

Romano Rácz Sándor: *Cigány sor*. Budapest, Osiris, 2008.

Szécsi Magda: *Időtépő*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2006.

⁹A témakör, melyben cigányirodalommal foglalkoznak/találkoznak diákok, a 20. századi történelem az irodalomban, azon belül a romaholokauszt.

Oktatási Hivatal oldala, kerettanterv az általános iskola 5-8. évfolyama számára

https://www.oktatas.hu/koznevelés/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8

¹⁰Vö: Beck Zoltán. *A megszólalás üres helye*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2020. Különösen: A cigány irodalom üres helye fejezet 93—111.

¹¹Zsigó Jenő: *Feltárni és megnevezni az elnyomások direkt rendszerét* In.: Szerk. Neményi Mária, Júlia.: *Kisebbségek kisebbsége A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, Új mandátum könyvkiadó, 2005. 7-42.

¹²Rohonyi Zoltán: *Előszó kánon, kánonképződés, kanonizáció. Vázlat egy fogalmi tartomány működéséről és történeti funkcionalitásáról*. In. Szerk: Rohonyi Zoltán. *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Budapest, Osiris, 2001. 7-15.

tanulmányában által felfogott kánon definíciót használok¹³, akkor érvényesül az Aleida és Jan Assmann szerzőpáros tézise (1987), miszerint elválaszthatatlanok a kánontól a cenzúra, a szöveggondozás és az értelemgondozás mozzanatai. Innen nézve egyfajta értelmezésen túli feladatot is vállal a dolgozatom – szándéktól függetlenül: interpretációm és elemzésem dolga hozzájárulni a szöveg olvasásához, valamifajta hozzáférést biztosítani a szöveghez. Reménykedem abban is, hogy gondolataim, megállapításaim dialógusindító szándékkal (is) bírnak.

Cigány író a cigány irodalmi kánonban

A definíciós problematikát erősítve Szécsi Magda könyve rámutat a cigány — nem cigány identitás elhatárolásának nehézségére. Amint egy cigány identitású individuum beilleszkedik a társadalomba, akkor a többségi társadalom tagjai elkezdnek rá nem cigányként tekinteni. Így, a tág értelemben ideológiának nevezhető társadalmi értékítélet a teljes integrálódás eredménye az identitásvesztés. Valós kitörést nem fogalmazhatunk meg, mert a kitörés az önazonosság elvesztésével jár. Szécsi Magda látja és láttatja ezt a problémát. Ez a probléma van továbbgondolva, ezáltal új kanonizációs problémák kinyitásával, a női lét nehézségeivel.

A *Cigánymandala* című szöveg a cigányirodalom tág értelemben vett definíciójának minden tekintetben megfeleltethető. Cigány írta, cigányokról szól, fabulája a cigányság nézőpontjából beszélődik el, és cigánysággal kapcsolatos problémákat testesít meg, melyek azonban nem csak a cigányságra hatnak ki.

Az előző fejezetben tárgyalt kanonizációs problémákhoz képest többlet tekintet a cigány nőé, mely nemcsak nemi kérdést von maga után, hanem a cselekvési tér szűkülését is. A főszereplők, akiken a fókusz van, mindegyike cigány, így etnikus-szociográfiai¹⁴ írásról beszélhetünk, mert négy cigány nő sorsát követjük a szövegben. Az irodalmi szociográfia egy jelenséget mutat be, tények közlésével olyan oldalról, hogy az érzékenyítő hatással bírjon a befogadóra. Ez az etnikus-szociográfiai elbeszélésmód érzékenyíteni hivatott a szereplők

¹³ “A kánon nem csupán szövegek, szerzők, beszédmódok, műfajok halmaza, hanem kiválasztásuk meghatározó kommentár és az önnállósuló értelmezés szerves rendszere... Ezzel egyszersmind tudomásul vettük, hogy a kanonikus szövegek, életművek stb. kommentárja és értelmezése eszközként és rögzült, vagy rugalmas szabályként minden további műképződmény befogadhatóságát befolyásolja.” Rohonyi Zoltán: *Előszó kánon, kánonképződés, kanonizáció. Vázlat egy fogalmi tartomány működéséről és történeti funkcionalitásáról*. In. Szerk: Rohonyi Zoltán. *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Budapest, Osiris, 2001. 8.

¹⁴Vö: Csalog Zsolt. *Kilenc cigány*. Budapest, Kozmosz könyvek, 1976.

Diósi Ágnes. *Cigányút*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.

Szili József: *Irodalom és szociográfia, szociográfiai irányzatok és formák az irodalomban*, Literatura, 1984/11. 49-59.

cselekvéslehetőségeinek hiányaira. Szécsi Magda egyes szám első személyben, mely sokkal nagyobb bevonódást idéz elő a befogadóban, fiktív levelek által meséli el, hogy miként láthatóak a cigány nők ebben a rendszerben.

Regina leveleiben egyszerre szólítja meg a cigány társadalmat, akiket cselekvésre buzdít, azáltal, hogy a cigány identitás szépségeire és fontosságára hívja fel a figyelmet, és a nem cigány társadalmat, akiknek az elnyomása miatt van társadalmilag alulértékelve a cigányság. Ezáltal mindkét oldalt azontúl, hogy megszólít egyben cselekvésre is buzdít. Így a *Cigánymandala* esetében irodalmi szociográfiáról beszélhetünk, hiszen egyszerre valóságrajz és fikció. Berkovits György¹⁵ ír *A szociográfiai magatartásáról* című tanulmányában az új alkotó nemzedék születéséről, ahol a régebben elterjedt információszerző kutatási technikák élményszerzési lehetőségekké formálódtak, melyek egyúttal tartalmazzák a valóság megismerését, véleményezését és föltárását is. Szécsi Magda művében a szociográfiai látásmód segíti a dokumentáció és a fikció közötti ingázást.

Minden autobiografikus szöveg arra az immanens kérdésre válaszol, hogy ki vagyok én. Erre végtelen számú elbeszéléssel lehet válaszolni. Az önéletrajzi narratíva működésmódját az én identifikálása, meghatározása jelenti. Minden egyes szám első személyben írt szöveg technika, módszer arra, hogy az elbeszélő identitást teremtsen magának. Minden egyes elbeszélés, alkotás egy identitást konstruáló pillanat. Ezt sorseseményként definiálja Tengelyi László.¹⁶ Minden átalakulás, amelyen életünk során keresztülmegyünk, egységes történetek keretei között elbeszélhető. Történetekkel lehet megfoghatóvá tenni, mert egyetlen elbeszélés nem ad végső választ arra, hogy ki vagyok én. Így narratívák létrehozása történik, ha a megélt valóságban valami törés, valami mozgás van. Ezáltal alkalom nyílik arra, hogy egy történet konstruálódjon, mely egy narratív identitást konstituál.

Szécsi Magda történetében négy cigány női nézőpont képződik meg (fővárosi cigány értelmiség, falusi cigány értelmiség, falusi funkcionális analfabéta és alul reprezentált presztízzsel rendelkező sorsát alakítani képtelen cigány nő), melyekben a többségi társadalom által létrehozott sztereotípiák mutatkoznak meg. Regina és Ida az értelmiség megtestesítői, így a többségi társadalom számára már nem cigányok, mert a cigány nem értelmiségi. Ella történetében a cigány női test a legitimálódni látszó életút lehetősége, melyet a társadalmi tekintet elfogadhatónak tart. Aranka pedig a cigányság felé felsorakoztatott sztereotípiákat megtestesítő analfabéta, aki a társadalomnak nem jól/nem elfogadhatóan funkcionáló részét reprezentálja. A cigány nő nem

¹⁵ Berkovits György: *A szociográfiai magatartásról*, Mozgó Világ, 1978/6. 3-11.

¹⁶ Tengelyi László: *Élettörténet és sorsesemény*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1998, 525-543.

egyszerűen a cigány— nem cigány kérdéses problémakörébe tartozik bele. Saját hangjának keresése, keresés a cigány — nem cigány konstellációban, és keresés a nőként való érvényesülés a világban problémáit tárja a befogadó elé.

A regény felépítése

Szécsi Magda *Cigánymandala* című műve négy nő leveléből áll össze. A kapcsolódási pont egy kis falu (mely ma már járási központnak számító kisváros, de a műben faluként van megnevezve), Nyírbátor (ahol Zsigó Jenő is született), ahonnan mindannyian származnak. Regina (az első levélszál írója) egy bizonyos Matadornak címezi a leveleit, aki abban a faluban lakik, ahol gyermekként Regina is élt. Első levele egyfajta önelbeszélés, melyben exponálja a befogadónak cigányság tudatát, a cigányként, cigány nőként és cigány értelmiségi nőként való létezés nehézségeit, illetve többször felhívja a figyelmet arra, miért nem szabad beletörődni ebbe az elnyomott státuszba. A többi levelében álmairól, félelmeiről, viszonzatlan szerelméről, féltékenységről, a jelenleg hatalmon lévő párttal való szembenállásáról, cigányok szenvedéséről, cigányok csodálatos létéről és egy keveset a múltjáról és jelenéről beszél. A következő leveleket Ida címezi nővérének, Reginának. Míg Regina leveleiben sokat ír a kisebbségi jogok érvényesítéséről, Ida levelében megemlíti, hogy falun más a helyzet, mint Budapesten. „Itt, falun, mások a szabályok, mások a lehetőségek, és az ember könnyen kiközösítve találhatja magát, ha sokat jár a szája.”¹⁷ A második levélszál írója beszámol intézetis múltukról, nővére intellektusához való megfeleléséről, saját identitásának kereséséről a cigány/roma, illetve homoszexualitása konstellációban. Ida gondolatairól, érzéseiről, Reginával ellentétben, aki mindent leír, főleg a külső megítélés, falusi történetek által fejthet meg az olvasó. A harmadik levelet, mely egy hosszú lélegzetvételnyi levél, Aranka írja Reginának. Elmeséli Regina és Ida anyjának, Katinak az életét, hogyan ismerte meg az apjukat és hogyan lett vége az életének. A levél akkor ér véget, amikor a lányok intézetbe kerülnek és Aranka már semmit nem tud meg róluk. Az utolsó levél egy búcsúlevél, melyben Ella elmeséli az életét, ezáltal beszámol az öngyilkosságához vezető külső tényezőkről.

¹⁷ Szécsi Magda. *Cigánymandala*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2007, 47. Következőkben a főszövegben, zárójelben, oldalszámmal erre a kiadásra hivatkozom.

Cigánymandala – szövegtérkép, első közelítés

Hipotézisem a művel kapcsolatban, hogy a négy nő különálló története valójában egy telepi cigány nő feltételezett életlehetőségei, elképzelt életnarratívái, melyben mindegyik életút egy orientáció, egy kulcs. A műben szereplő levélírók által tárul az olvasó elé a megismerése annak, hogy egy mélyszegénységbe született cigány nőnek milyen lehetőségei vannak az életben való boldoguláshoz, karrierépítéshez, és az adott lehetőségeken belül mennyire képes kiteljesedni. Többek között a szöveg autofikciós olvasata is segít hipotézisem alátámasztásában.

A négy életúthoz egy-egy olyan érték társul, mely fontos számunkra a feltételezett lehetőségek megértéséhez. Reginához a műveltséget, Idához az elfedést, Arankához a családot és Ellához a hiányt társítom a megértés kulcsaként. Feltevéseim alapjául szolgál a szöveghez, nyelvhez való viszony vizsgálata, mely során azt a konklúziót vontam le, hogy valós narrátori hangváltás nem történik, főként a hatalmi viszonyokban, az alá fölé rendeltségben érezhető a váltás, aminek fő indukálója, hogy egymáshoz képest milyen intellektuális és cselekvőképes szinten vannak. Cselekvőképes alatt azt értem, hogy az adott társadalomban, melyben élnek, Regina a fővárosban, többiek a faluban, mennyire van lehetőségük fellépni az elnyomó közeggel szemben. Mennyire van lehetőségük cigány identitásukban kiteljesedni, milyen fokon sikerül önazonosnak lenniük. Reginának alárendelődik Ida, Aranka és Ella is. Ida saját maga rendeli Reginát önmaga fölé, leveleiben többször kifejti, hogy sokkal szűkebb látókörű, és kisebb a tudásbázisa is, mely rendelkezésére áll. Aranka nem vállalja saját beszédmódját, hanem lányával iratja le a levelet, melyből következtethet a befogadó arra, hogy Aranka feltehetően analfabéta. Ella kiszolgáltatott helyzetben ír búcsúlevelet Reginának. Így az utolsó két levélíróról elmondhatjuk, hogy nem önmaguktól rendelik magukat Regina alá, hanem alapvetően egy alacsony társadalmi státusszal rendelkeznek és szinte mindenkinek alá vannak rendelve.

Mind a négy levélről elmondható, hogy címzettjüket csak egyszer szólítják meg. Aranka és Ella esetében egy teljesen összefüggő, egy lélegzetvételnyi levél olvasható, míg Regina és Ida levelét inkább több levélként érzékelheti a befogadó, erre a szövegben is vannak említések. Éppen ebből kifolyólag, Aranka és Ella történetet mesél el, lineáris időkezeléssel. Aranka, Regina és Ida anyjának, Katinak az életét mutatja be egészen a haláláig, mely egyidejű a lányok intézetbe kerülésével, és a kapcsolatuknak a megszűnésével, így egyfajta eredettörténetet kap tőle a befogadó. Ella levele egy búcsúlevél, melyben saját életét mondja el. Regina és Ida leveleinek sorrendje

szabadon variálható. Regina és Ida a írásai tényleges levelezésekként hatnak, csak épp a válaszokat nem tárja elénk Szécsi Magda.

A fő levélszálnak Regináét tartom, nemcsak a hossza miatt, de az összes többi karakter is hozzá kapcsolódik, ő az aki a négy nőt összekapcsolja. Róla tudunk meg a legtöbbet, ő az aki nyíltan beszél, vállalja gondolatait. Nincs benne megfelelési kényszer, míg Ida esetében több pont is van, amikor érdemként, büszkeségként tünteti fel, hogy mennyi mindent tanult Reginától. Aláfölrendeltségi viszonyban is ő áll a három másik nő fölött. Bár Regina is ki van szolgáltatva több szempontból, ő van a legkevésbé.

Cigánymandala – második közelítés: a narrátor és a nyelv

Hipotézisemet szociolingvisztikai vizsgálattal, ezen belül is a Bernstein-féle nyelvi kódok¹⁸ szerinti elemzéssel szeretném alátámasztani. Bernstein kutatásában az angol munkásosztály és középosztály nyelvhasználatát vizsgálta. Bernstein szerint a nyelvhasználat szociokulturálisan meghatározott jelenség. Kiindulási tétele, hogy egy adott társadalmi struktúra létrejötte és fennmaradása, valamint aközött, hogy hogyan használják az emberek a nyelvet, közvetlen és kölcsönös az összefüggés (a nyelv hat a kultúrára és fordítva), valamint, hogy mindezt örököltik nemzedékről nemzedékre. Az egyének a maguk társadalmi szerepét a kommunikációs folyamatban sajátítják el, így viszont a szerepkülönbségeket ez konzerválja is a társadalomban. Az eltérő társadalmi csoportok eltérő nyelvet használnak, a két eltérő nyelvi változat a korlátozott (közösségi) és a kidolgozott (formális) kód. A korlátozott kódot minden beszélő elsajátítja Bernstein szerint, mert ez az ismerősök közötti intimitás nyelve, szűk körben ezt használjuk. A kidolgozott kódhoz azonban nem minden társadalmi osztály fér hozzá egyformán. E gondolatmenet szerint a négy nő levele egy telepi cigány/roma nő négy különböző életnarratívájaként fogható fel. Aranka esetében vehető észre egyedül némi narrátori hangváltozás, de nincs a nyelvi kódváltás. A formális kód jellemzője, hogy pontos grammatikai rendet és szintaxist alkalmaz a mondandó megszervezésére, összetett mondatokat használ sokféle mellé- és alárendeléssel, időbeli és logikai természetű prepozíciókat, gyakran alkalmazza az „én” névmást, választékosan használ melléknevet és határozószót; a korlátozott kód pedig rövid, grammatikailag egyszerű és gyakran befejezetlen, szintaktikailag szegényes mondatokat használ, kevés benne az alárendelés, és hajlamos az információ zavaros elbeszélésére.

¹⁸ Wardhaugh, Roland: *Nyelv és hátrányos helyzet*. In. Roland Wardhaugh. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris, 1995. 294-304.

Ezek alapján a nyelvi kód definíciók alapján Aranka levele így nem sorolható a közösségi kód kategóriába, bár törekvés vehető észre a formális kód használatára, amely a régies, népies szavak felhasználásában nyilvánul meg.

Aranka a tettetett nyelvi kód váltására a levele elején fel is hívja a figyelmet azzal, hogy sajnos a cukorbetegsége miatt már nem tud ő írni, mert alig lát, így a lánya írja le helyette, illetve azzal, hogy rá is szól, hogy ne javítsa és szépítse a mondatait, hanem szóról-szóra írja, amit diktál neki. Innentől kezdve megfigyelhető a szövegben (azon túl, hogy nem használ túliskolázott szintű szavakat, gondolatmeneteket) a régies, népies szavak használata (volt helyett vót, aztán helyett oszt, képet helyett képit). A szavak kicserélése nem feltétlenül konzekvens, hiszen van ahol a tesvírem szót használja, de van, ahol a testvéremet.¹⁹

Cigánymandala – harmadik közelítés: etnicitás, nem, autoritás

A narrátori hangváltáson kívül azt vizsgáltam, hogyan értelmezi a saját cigányságát, etnikai hovatartozását a négy nő, milyen szinten próbálnak/tudnak a cigányságot elnyomó autoritás, patriarchátus ellen fellépni. Rédei Dorottya *Roma lányok szexualitása tanári-szemmel Etnikai- és osztályegyenlőtlenségek diszkurzív újratermelődése a középiskolában* című tanulmányában írja le, hogy „Butler²⁰ performativitás-elmélete szerint a szubjektumok a performatív beszédaktusok teremtő hatalma következtében artikulálódnak, még hozzá interszekcionálisan, vagyis a nemi, szexuális, etnikai és osztály-identitások metszéspontjában”.²¹

Regina: “Otthon eldöntöttem, hogy pártot alapítok, és pár héten belül én leszek Magyarország első női és első cigány miniszterelnöke.... De amúgy is rossz kedvem volt már reggel, ahogy beléptem az iskolába, mert az igazgató úgy állt fenn a lépcső tetején, mint egy obskuráns őskomcsi, aki azt hiszi, mindenki eltévedt csak ő nem. Szörnyű, undorító ember!” (29.)

Ida: „Amikor azt mondtam a Fás Ernőnek, hogy nem jó, hogy a cigányiroda a lakásában van, kiröhögött, hogy dehogynem jó, hiszen máshogy nem tudná kifizetni a gázt és a villanyszámláját, a telefonról nem is beszélve, hiszen a fia külföldön él. De ezt a pénzt nem arra kapta, szerintem, és amikor felháborodtam, azt mondta, ne politizáljak, hanem kussoljak, míg szépen vagyok. Nem is tudtam, hogy ez a politika! Mármost az, hogy Ernőnek mindent lehet,

¹⁹ „...A Fekete Gyurka nem vót csúnya ember, de olyan se hús, se ha féle vót eleinte, amúgy az én apám meg az ő anyja édestestvérek vótak, Teri aszongya, egyszerűbb lett vóna azt mondani, hogy unokatestvérem vót...” (78.)

²⁰ Butler, Judith: *Problémás nem: Feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest, Balassa kiadó, 2006.

²¹ Rédei Dorottya: *Roma lányok szexualitása tanár-szemmel Etnikai- és osztályegyenlőtlenségek diszkurzív újratermelődése a középiskolában*. TNTeF, 2020/1. 67-87

nekem meg kussolnom kell. Igaz, Ernő is kussol, ha a polgármester ráüvölt, hogy tudja ám, hol a helye, mert ha nem, majd ő megmutatja. A Fás Ernőnek nincs iskolája, de elnök lett, mert a többinek sincs, csak hogy Ernő a legerőszakosabb, és ráhagyták, legyen csak ő, ha már annyira akarja. Itt a nők nem szólnak bele a dolgokba, mert ha beleszólnának, kirúgnák a fogainkat.” (48.)

Míg Regina álmaiban többször pozitív fordulatot vesz a cigányság elnyomása, illetve egyszer el is dönti a levelében, hogy pártot alapít, és így lép fel a hatalommal szemben, addig Ida esetében a helyi férfiak egyértelműsítik a nők számára, hogy a falun szavuk nincs. Regina a következő levelében azonnal visszavonja pártalapítási szándékát, viszont ennek ellenére is kiolvasható, hogy neki, mint értelmiségi cigány nőnek vannak lehetőségei a változtatásra, még ha azok csak gondolati szinten is jelennek meg. Regina fölött a munkahelyi hierarchiában az igazgató áll, aki bosszantja, de nem hátráltatja, nem alkalmaz ellene verbális vagy fizikai agressziót, legalábbis a levelekből nem tudunk meg erről semmit és Regina attitűdjére nem jellemző, hogyha meg is történne, azt ne írná le. Ida esetében viszont abszolút és felbonthatatlan hierarchia rendszer van, mely patriarchális és erő alapú, ezáltal előidéző egy természetességet az ott élő nők számára, mely befolyással bír a mindennapjaikra. Fás Ernő elnöki pozíciója adta hatalmával visszaélve uralkodik a falu cigány lakosai felett, miközben autoritása megszűnik, amint a polgármesterrel, egy nem cigány férfival szembeni kiszolgáltatott helyzete megnyilatkozik. A rendszert megbontani lehetetlen, ellenszegülni nem lehet, mert a verbális erőszak átmegy súlyos fizikai bántalmazásba.

A két idézett szöveg alapján rekonstruálható az a megállapítás, hogy faluban nemi és etnikai alapon történik a diszkrimináció, míg a fővárosban az etnikai hovatartozás bír diszkriminatív erővel. Így megállapítható, hogy míg Ida azért részesül hátrányos megkülönböztetésben mert cigány és nő, addig Regináról azért formál negatív véleményt az igazgató, mert cigány. Zsigó Jenő ír művében²² arról a problémáról, hogy a többségi társadalomnak az áll érdekében, hogy a cigányságot egy teljesen képzetlen, politikailag tehetetlen, korrupt, saját haszonban gondolkodó réteg maradjon. Ez teljesen megpecsételte a cigányság sorsát Magyarországon generációkra. Ezen az sem segít, hogy az értelmiségi cigányok (teljesen érthető módon) nagyobb városokban tevékenykednek, nem pedig a falvakba viszik vissza a tudásukat.

Ida: ”Ez a lódoktor örökké a seggemre csap, egyszer jól pofán fogom vágni! Minden cigány nőt kurvának néz.” (48.) Ella: „[a] virágültetést már 11 éves korom óta ismerem az iskolából, bár nem kötelező tantárgy, de hát a Szálas Miska, akkor még bácsi, sőt tanár bácsi, alkalmasnak talált rá, hetente 1-2 alkalommal, a rozoga szertár sötétjében, ahova egyszer csak berángatott és

²² Zsigó Jenő: *Feltárni és megnevezni az elnyomások direkt rendszerét* In.: Szerk. Neményi Mária, Júlia.: *Kisebbségek kisebbsége A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, Új mandátum könyvkiadó, 2005. 7-42.

markolászni kezdett, majd lenyomott a lába közé. Azt hörögte, hogy már biztosan téged is felavatott apád, nálatok ez így megy!” (95.) A két idézett szövegből jól kiolvasható a cigány lányok/cigány nők felé néző nemcigány férfi tekintet megjelenése a faluban. A nők nem jelentenek többet, mint szexuális vágyakat megtestesítő testek, és akiket az etnikai hovatartozásuk is predesztinál a férfiak általi szexualizálásra. A cselekvőképesség mértéke is megfigyelhető a két lány társadalmi pozíciójából. Míg Reginánál, mint fővárosi értelmiséginél, elképzelhetetlen, hogy egy férfi, egy orvos szexuális tárgyként kezelje a testét, addig Idánál már kisebb szinten megtörténik, Ella esetében pedig teljes alárendeltség lép életbe.

„Színház után siettünk haza Pesten. Emlékszel? Igazoltattak a rendőrök: „Mi van, baszni sietünk, lányok? “ és amikor kikérted magadnak, a falhoz lökött az a nagy darab disznó, és nem akarta elhinni, hogy történelemtanár vagy.” (71.) Ida leveléből szedett idézetben ugyanaz a tekintet jelenik meg a fővárosban. Mindhárom szövegre igaz, hogy mindegyik elbeszélte történetben szereplő férfiak magasabb presztízsből részesülnek, és közmegebecsülésnek örvendő értelmiségi, közszolgálati munkát végeznek: orvos, tanár, rendőr. Így mindegyik helyzetben a lányok ki vannak szolgáltatva a hatalomnak, ráadásul ellent mondani sem tudnak, hiszen csak rosszabbul járnak. A rendőr, bárhogy intézkedik, neki fognak hinni, a tanár tönkretetheti a diákokat és családját (például gyámügy bevonásával), az orvos pedig nagy hatalommal rendelkezik egy faluban, ha magára haragítja az ember, megtörténhet, hogy az egész falu periferiájára kerül.

„Aztán kiborító az a cigány is, az Imre. Nem győzőm elzavarni. Ilyenkor annyira haragszik, hogy a fülembe sziszeget, hogy mocskos kurva vagyok, aki fehér dákót akar magának.” (49.) A másikat megképző tekintet nem csak cigány — nem cigány helyzetben van jelen a könyvben. Ida az idézett szövegben arról beszél, hogy a fodrászüzletéhez gyakran jönnek férfiak udvarolni, illetve Imre mocskos kurva jelzővel illeti Idát, miután ő nemet mond udvarlási kísérletére. Ami még fontosabb a szövegben, az az, hogy azt hozza fel sérelmeként, hogy Ida valójában azért utasítja el, mert fehér férfit szeretne maga mellé. A helyzetre a nem cigányok reakciója helyeslés, hogy ne álljon össze egy mocskos cigánnyal, mert Ida valójában már nem mocskos cigány. Ebben a helyzetben Idát mindkét oldalról megfosztják saját identitásától. Idának, Reginával ellentétben, valójában nem az a legfőbb problémája, hogy cigány mivoltjától fosztják meg, hanem az, hogy nincs senki, akinek elmondhatná, hogy férfi helyett nőre vágyik. Mint ahogy fentebb már kifejtettem, ma Magyarországon cigánynak lenni nem a legmagasabb presztízssű társadalmi csoporthoz való tartozást jelenti, annál a még inkább társadalmi perifériára szakadt csoport a nem heteroszexuális cigányság, különösen kisebb településeken. Ida szexuális beállítottsága miatt

egyáltalán nem tud sem érvényesülni, sem megfelelően funkcionálni és teljes értékű életet élni egy patriarchális társadalomban. Ella pont a férfiak általi kiszolgáltatottsága és reménytelensége miatt vet véget az életének. Egyedül Aranka tudja alávetni magát egy férfi uralta társadalomnak, de Aranka története szinte tökéletesen írja le a mai Magyarországon mélyszegénységben élő nők védtelen helyzetét.

„Tudod, Matador, nagy árvaság az, hogy a rendszerváltozás alaptörténetének alapjai a cigányságnál hiányoznak, de benne vagyunk a változásokban, bár szürkén, mint a volt munkásör ruhák színe, és a cigányság, mint olyan, megszűnik közérdekű ritkaságnak számítani, így aztán méginkább agyonhallgatnak bennünket. Kicsi hatalmacskák-hataalkutyák persze vannak, silány pótlékok, jól rosszul kiválasztott, megnyugtatóra trenírozott emberke-előlegek, amiktől nemcsak én sikoltozom úgy, mint megerőszakolt kisfiúk a gazdag perverz papájuk alatt, de sikoltozik itt mindenki, bár minimumra csökkent az esélye annak, hogy kitaláljuk, ki sikolt csak látszólag velünk.” (14.)

Különösen Regina leveleiben kap erős hangsúlyt a cigányság fontossága. Az, hogy miért nehéz cigánynak lenni, a cigányság, roma identitás problematikája. Politikailag, társadalmilag és mint individuum is értelmezi a cigányság problémakörét. Ezalatt értem egyrészt a megvetést azon cigányok felé, akiket felkarol a hatalom, amivel azt mutatja, hogy igenis fontos nekünk a cigányság kérdése, és amivel egy látszat-képviselést állít fel. Ezzel a stratégiával folyamatosan élnek hatalmon lévő pártok. Legutóbb például a választások előtt néhány hónappal Gáspár „Győzike” Győző hivatalosan is az egyik párt tagja lett. Másrészt a cigányság elnyomása elleni cselekvésre való buzdítást, a cigány identitás elfogadás fontosságát hangoztatja. Erről tanúskodnak a Magyarország cigány népességének lélekszámáról különböző adatforrások alapján összegyűjtött információink, például népszámlálási adatok, a Kemény féle kutatásban stb. A kutatásban szereplő etnikai hovatartozásnál a cigányság felvállalása és a becsült cigány népességre vonatkozó adatokban mindig is hatalmas eltérés volt, amelyben megint kardinális probléma az, hogy az épp aktuális kutatás mi alapján ítélte cigánynak az adott embert. Volt arra példa, hogy az illető beszél-e romani/ beás nyelvet, de volt, ahol az alapján soroltak be családokat, hogy milyen körülmények között élnek, hol laknak, hogyan néznek ki, vagy minek vallják magukat. Évszázadokon át a többségi társadalom határozta meg, hogy ki a cigány (szomszédok, rendvédelem, egészségügy stb.). Az 1993-as kisebbségi törvény megszületése óta az a cigány, aki annak vallja magát. Becslések szerint a magyar társadalomban 800.000, de egymilliónál biztos nem több a magyarországi cigányság lélekszáma. Mivel ma Magyarországon cigánynak lenni nem a legmagasabb presztízsű

csoporthoz való tartozást jelenti, sokan tagadják le cigány származásukat. 2001-ben, a népszámlálási adatokban a szabad identitás megvallását lehetővé tevő törvény utáni népszámlálási adatokban alig 190.000-en vallották magukat cigánynak. A 2011-es népszámlálásnál a cigány értelmiség emblemikus alakjai egy kampányt indítottak, „Ide tartozunk!” címmel, melyben arra buzdították a cigányokat, hogy vallják be és ne szégyelljék identitásukat. Körülbelül 350-370 ezer fő vallotta magát cigánynak.²³ „De nem stimmel a létszám. Állandóan hiányzik valaki.” (10.)

„Ellenséges régi havernő, a Mustos Kati a külügyből könnyed sms-t küldött, hogy képzeljem el, angolokkal tárgyalnak jó csípős gulyás mellett, és szörnyen kiélezett történelmi szituációba kerültek. Lófaszt se tudnak V. Henrikről meg a nyelvi mizériáról, ugyan írtam már meg, miasz volt, elvégre nekem tudnom kell, ha már ennyire becukroztam magam az oktatásügybe, de ha mégsem világosítanám fel őt, arra rámenne a személyiségem integritása (!) És az ő állása. Hát, mit mondjak. Jót káromkodtam, majd nevettem és megfordult a fejemben, hogy jó nagy marhasággal tömöm meg, hogy kirúgják, de az áldozatvállalásom súlya épp kilencven kilóval nehezedett rám. Egy kurva nagy, kibaszott buta ribancot kellett megmentenem a szegénytől, aki képes volt felkészületlenül magára húzni az angolokat a magyar nép nevében. Hát persze, hogy megírtam neki, nehogy állatságot pofázzon, hogy 1066 után V. Henrik volt az első angol uralkodó, aki beszélt alattvalói nyelvét, és jó, ha az agyába vési, hogy Angliát még a XV. század elején is egy francia nyelvű arisztokrácia és klérus kormányozta, akik lehet, hogy álmukban beszéltek magyarul, kínaiul, lengyelül, de angolul egy szót sem. Persze nem bírtam ki és odabiggyesztettem az üzenet végére, hogy “ilyenkor jó a cigány...” Azt válaszolta, hogy “Te nem vagy cigány...” - hihetetlen, hogy ez a picca észre sem vette, hogy vérig sértett. És másnap, amikor azt kérdezte, hogy ki mondta azt, hogy Jézus véréből megfehéredtek a szennyes ruhák, (János jelenések 7,14), azt válaszoltam dühömben, hogy Lenin mondta John Lenonnak Szegeden 1946. november 18-án. Pár nap múlva kirúgták a minisztériumból leépítés miatt is, és én “szemét cigány kurva! lettem.”(18.) Szécsi Magda *Cigánymandalájában* azt a jelenséget, melyről Toril Moi a *Feminista irodalomkritika*²⁴ című művében ír, nevezetesen a nők tudásának felhasználását és azáltal való

²³ Bogdán Mária: *A roma mozgalom első lépései a közösségi médiatérben*. In: szerk.: Kóczé Angéla, Neményi Mária, Szalai Júlia, *Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései*, Balassi Kiadó, Budapest, 2019, 83-100.

²⁴ „A feministák gyakran vádolják a férfi intellektüeleket női ideák „eltulajdonításával”, ahogy azt Dale Spender egyik könyvének címe - Gondolkodó nőkről és arról, amit a férfiak tettek velük - nyilvánvalóvá tesz (Spender 1982.). Spender könyve az intellektuális tisztességtelenség eseteivel foglalkozik, olyan esetekkel amikor a férfiak sajátjukként tüntetik fel egyes nők gondolatait, anélkül hogy bármilyen módon hivatkoznának eredetükre, ami a nők elhallgattatására irányuló széles körű patriarchikus törekvés nyilvánvaló példája.” Írja Toril Moi a *Feminista irodalomkritika* című műben. Ezt az elméletet interpretáltam, azzal a változtatással, hogy, ellentétben Toril Moi írásával, nem férfi-nő a kontextus, hanem cigány- nem cigány, mégis működik a más tollával ékeskedik és győzedelmeskedik-elv.

előrelépés példáját, cigány — nem cigány helyzetben tárja a befogadó elé. Ebben a részletben egy másik individuum tudásának jelöletlen elsajátításáról van szó. Mustos Kati egészen addig fontosnak tartja Regina kompetenciáját, műveltségét, amíg hasznosítani tudja az általa nyújtott tudást. Amíg ez az íratlan egyezség érvényben van, addig Regina Kati számára hasonló létjogosultsággal bír, mint bárki más. Amint viszont az általa elképzelt „partnerség” szabályai megsérülnek, Regina Kati szemében már „szemét cigány kurvának” minősül. Innen nézve Kati által felállított norma a kizárólag többségi társadalom által elsajátítható tanultság. Amennyiben valaki kellően képzett, akkor nem lehet cigány. Ebből következik, hogy az első történelmi kérdésre adott válaszában Regina megfelel a normának és személyiségének integritását sem veszti el, ezáltal nem lehet cigány. Ezzel ellentétben áll a második kérdésre adott válasza. Regina rosszat ír, ami devianciaként jelenik meg Katinál, így elvesztve feddhetetlenségét újra a kisebbségi társadalom, ezáltal a képzetlenség, tudatlanság skatulyájába taszított cigányság közé sorolódik. Innen nézve, ha a tanultság csak a többségi társadalom privilégiuma, akkor a társadalmi norma a rasszizmus. Kati pozícióját és hatalmát használja fel eszközként, hogy Regina tudása által előnyben részesüljön, majd „hálából” Kati megfosztja Reginát identitásától, amit Kati dicséretként értelmez, hiszen számára nem fér össze a tudás és a cigány származás. Ez a megfosztottság készteti Reginát autonóm törekvésre, mely először egy elképzelt megmozdulás, az első sms váltásnál, melynek célja Kati megszégyenítése, majd tettelegesség, amikor a második üzenetváltásra nem segítő szándékkal reagál, hanem szembeszegül az elnyomó hatalommal. Fontos mozzanat ebben a részletben Regina autonóm törekvése, mégsem mondható erős lázadásnak. A válasz melyet megír Katinak, egy elképzelhetetlen lehetőség, nemcsak abból a szempontból, hogy John Lennon 1946-ban mindössze 6 éves volt, de Lenin ekkor már 22 éve halott. Így feltételezhető, hogy Regina bár nem az igazat írja meg Katinak, mégis lehetőséget ad arra, hogy Kati mástól kérjen segítséget, vagy elismerje a történelmi tudásának hiányosságát, ezáltal kikaput biztosítva. Legtöbb esetben passzív elszenvedője a rasszista tekintélyuralomnak Regina (lásd: eljátszik a gondolattal, hogy pártot alapít, de gyorsan visszakozik a tervétől és megmarad csak gondolati síkban a változtatás, tenni akarás). Ebben az esetben az elnyomás elleni hajlandóság cselekvésben is testet ölt.

Toril Moi gondolatát, a nők nők általi védelméről²⁵ Ella történetével helyezem párhuzamba. Ella segítséget kér Idától, aki Reginához irányítja. Regina mégis már csak egy búcsúlevelet kap, amiben megtudja Ella egész történetét egészen az öngyilkosság melletti döntéséig. Ella egészen fiatalok óta alá van vetve a patriarchális elnyomásnak, és egyszerűen nem létezik számára az női védelmi háló, amely jobb sorsot biztosíthatna neki. Kiszolgáltatott helyzetét legjobban az érzékelteti a befogadóval, hogy nem túl hosszú élete során nem sokszor van alkalma döntenie a saját életéről, sőt a saját testéről. Először 11 éves korában veszi át Szálas Miska bácsi, Ella tanítója Ella teste és élete fölött az irányítást. Az első orális aktus során Ellát nemcsak a teste, de még a saját narrátori hangja fölötti uralmától is megfosztják.

Innentől kezdve évekig Miska irányítja Ella életét. Ellát szinte döntésképtelen bábként mozgatja, amíg iskolába jár rendszeresen közössel vele, amikor Ella elballag, akaratán kívül elveszi feleségül, magához költözteti és csicskát csinál belőle. „Nyolcadik után nem akartam továbbtanulni nem akartam semmit a világon, csak ülni a Berettyó partján és nézni a vizet. De egyszer csak azt vettem észre, hogy valóban ülök, de nem a parton, hanem az asszonyok között egy futószalag mellett és kapkodom ki a rossz gyümölcsöt a jó gyümölcsök közül, amikből konzerv lesz. Az arcomba fröccsenő barna rothadt lé döbbsentett rá, hogy dolgozom. Nem tudom, hogy történt, hogy kerültem oda, csak egyszerűen ott voltam. Tulajdonképpen az iskolát is ilyen holdkórosan jártam ki. A Miska bácsiból Miska lett észrevétlenül, és ő irányította az életemet. Anyámtól tudtam meg, ő meg Miskától, hogy férjhez megyek hozzá.” (96.) Nem véletlen, hogy egy férfi ilyen könnyen átveszi az irányítást az élete fölött, hiszen az összes férfi karakternek (Ella apja, Varga Zoli) szexuális hatalma van Ella anyja fölött, akit kielégít az a tudat, hogy boldoggá tette a férfiakat.

Sem Reginának, sem Idának, sem pedig Ellának nincs egészséges anya-lánya, vagy akár szülő-gyermek kapcsolata. Regináról és Idáról megtudjuk, hogy intézetben nevelkedtek. Egyikőjük sem ismerte a szüleit. Édesanyja olyan együgyű nőként van ábrázolva, aki próbál túlélni. A szereplők életútjának több mozzanata megegyezik Szécsi Magda életével, így autofikció jön létre. Wolfgang Iser elmélete²⁶ arról számol be, mely Szécsi Magda esetében is helytálló, hogy a fikció nem ellentétes a valósággal, hanem a fikció segítségével ábrázolható a valóság.

Az intézetben való felnövés végett Regina és Ida gyerekkoráról Aranka leveléből kapunk információt. Ella édesapja csak néha tűnik fel, akkor is csak szexuális kapcsolatot létesít

²⁵ „Mindaddig, amíg a patriarchátus uralkodó marad, a feministák számára továbbra is alapvető politikai feladat lesz a nőknek mint nőknek a védelme szemben azzal a patriarchális elnyomással, mely a nőket éppen mint nőket szorítja háttérbe.” (Toril Moi: *Feminista irodalomkritika* In. Szerk. Ann Jefferson - David Robey.: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 233-254.)

²⁶ Wolfgang Iser: *A fikció és az imaginárius*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

feleségével, majd tovább áll. Ella levele így az egyetlen önálló akaratáról tanúskodó tett, illetve saját hangjának a megnyilatkozása is, melyben elmeséli az átélt szörnyűségeket, illetve a teste és hangja fölötti hatalomátvétel pontjait.

A feminitás férfiuralom általi definícióját²⁷ teljes mértékben elutasítják Szécsi Magda női karakterei. Regina a legtöbb patriarchizmus által felsorakoztatott jellemzőt felborítja. Egyáltalán nem skatulyázható a Földanya szerepkörbe. Regina egy harminchat éves alkoholista, szókimondó, cigány nő. A szerénység, készségesség, alázatosság hiánya mellett még csúnyának is tartja magát, ezt olyan sokszor hangsúlyozták neki gyerekkorában, hogy már maga is így gondolja; valójában azért látják csúnyának, mert cigány. Nem szépséghez való ítélet, hanem a társadalmi nagy előítéletekhez tartozik. Ha ebben az esetben csúnya, akkor a társadalmi norma a rasszizmus. Így a cigányság, mint deviancia jelenik meg a műben.

Több helyen is feltűnik, vagy legalábbis érzékelhető Freud elmélete a péniszirigységről. Ida levelében kifejti, hogy minden férfival szemben érez péniszirigységet és úgy gondolja Regina is hasonló dolgot érez Matadorral kapcsolatban. Majd a nemi sztereotípiákat megdöntve Reginát intellektuálisan, egzisztenciálisan Matador fölé helyezi, akit csak unatkozó, munkanélküli semmirekellőnek tart. Mégis úgy gondolja, hogy Matador tisztában van azzal, hogy Regina sokkal több nála, de legalábbis nem kevesebb és rajongása a férfi irányába csak egó növelő hatással van rá, így egyfajta inverz péniszirigységet hoz létre, ami nem testi irigység, inkább szellemi. Ida saját magát is alacsonyabb értelmi státuszba helyezi, ezt jelzi Szécsi Magda azzal, hogy karaktere többször ki is mondja, illetve a péniszirigység helyett a farokirigység szót használja.

Regina leveleiben sokkal több helyen: Regina arról beszél Matadornak, hogy vannak napok, amikor az önazonossága csak Matador pénisze felől megközelíthető. Mintha Freudot továbbgondolva a nők péniszirigysége nem akkor teljesedik ki, majd vész el, amikor fiúgyermeket szülnek, hanem, amikor megtalálják a másik felüket (természetesen egy férfiban), az oldalborda a helyére kerül, és ezáltal minden teljessé válik. Mint amikor azt mondja egy pár, hogy tökéletesen kiegészítik egymást.

„Egy baj azért van veled Matador! Az, hogy nem akarsz belátni, hogy kár voltál abba a sok ócska lyukba, amibe beleraktad a farkad! Nem érdekelték meg... te meg Jézust játszottál és szétfosztogattad magad. Nekem mi maradt belőled? Semmi!” (31.)

²⁷ A patriarchizmusnak a feminitás - Simone de Beauvoir megfogalmazásának eleget téve feminitás alatt kulturális konstrukciót, nem vele született nőiességet, hanem nővé válást értek - és a nőiség szétválaszthatatlansága az érdeke. Vö. Toril Moi: *Feminista irodalomkritika* In. Szerk. Ann Jefferson - David Robey.: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 233-254.

Egy levelet leszámítva, amikor Regina rákérdez arra, hogy Matador kit szeret, Regina mindig akkor válik féltékennyé, amikor Matador egy másik nővel szexuális kapcsolatot létesít. A péniszirigység szó szerinti értelmezése, csak magának akarja tudni Matador péniszét.

„Lehet, hogy én vagyok az egyetlen nő, aki azon kesereg, hogy pici a csiklója? A pasik szoktak elhervadni a farkuk méretétől, nem?” (21.) Az idézett szövegben Regina párhuzamba állítja a női és a férfi test, azon belül is a saját testéhez való viszonyulását és annak hasonlóságát ahhoz, ahogy egy férfi kapcsolódik önnön nemi szervéhez. Majd azonnal arra gondol, hogy ilyet más nő biztos nem tesz, hiszen ilyet csak férfiak szoktak a péniszükkel kapcsolatban. Ez a kihangosított gondolatmenete Reginának gyermekeknél megfigyelhető fejlődépszichológiai mozzanat körülbelül óvodás korban, amikor találkoznak a másik nemmel és elkezdli őket érdekelni, hogy kinek mi van a lába között, hogyan használja. Illetve még a kamaszkornak a tapasztalása, amikor elkezd az ember (jó esetben) ismerkedni a saját testével.

„Oláh Regina, egyre többet alkoholizáló 36 éves cigány, aki bár nő, tudja, hogy minimum három centis farokkal, fehérnek születve többre vitte volna az életben... ..Cigány nőnek lenni elég szar dolog! Olyan, mint. Lehetőségek kapujában, befalazott vakablakon át ugrani, egy ostoros férfival a hátam mögött, aki azt üvölti: szellemi hagyaték nincs, mint egy üres nyomtatvány, elégethető!..” (8.) „Nagyon jól tudom, ki vagyok: Oláh Ida, 34 éves cigány leszbikus vagyok, egy jólmenő női-férfi fodrászszalonnal, ami a saját tulajdonom. Szeretem a munkámat, a házamat, a földjeimet, az autómat, szeretem a pénzt, amiért megdolgozok. Boldog is lehetnék, de nem vagyok, mert hát a Lili...” (54-55.) Regina önleírásában is arról ad számot, hogy férfiként (főleg fehér férfiként) születve sokkal egyszerűbb lenne az élete. A feminista kritikát és a cigányság felé irányuló rasszizmust ötvözve írja le, hogy a legnehezebb mégiscsak cigány nőnek lenni. Bár a nők formálisan nincsenek többé kizárva a tudományos intézményekből, azokban — és különösen a felsőbb szinteken — továbbra is alulreprezentáltak és ugyanez halmozottan elmondható a cigányokról is. Regina bemutatkozása alapján Janine Chasseguet-Smirgel²⁸ érvei, miszerint a péniszirigység a kislányok, anyjukétól elkülönülő, saját identitásának megteremtésére irányuló vágyának kifejeződése, nagy jelentőséggel bír, mert Regináról és Idáról is elmondható, hogy keresik a teljes önazonosságukat. Bár már nem kislányok, de valószínűleg egyikőjük előtt sem volt anya kép az intézetben, így érthető, hogy felnőttként is keresik saját identitásukat, önazonosságukat. Ida a saját magáról alkotott képében mindennel meg van elégedve, kivéve azzal, hogy a szerelme elhagyta. Leveleiben többször kifejti, hogy legnagyobb félelme az, hogy egyszer elmondja a

²⁸ Vö. Toril Moi: *Feminista irodalomkritika* In. Szerk. Ann Jefferson - David Robey.: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 233-254.

faluban, hogy leszbikus. Így valójában a boldogságának legnagyobb gátja nem Lili hiánya, hanem a benne felgyülemelő feszültség attól, hogy nem tud teljesen önmagát lenni, hiszen nem mondhatja el a társadalmi elvárások és a presztízsének elvesztése miatt a faluban, hogy a nőkhöz vonzódik. Ida önmagának keresésének másik oka, hogy sokáig a saját nevét sem tudta elfogadni, hiszen az apai nagymamájáról kapta, aki gyűlölte Katit cigánysága miatt.

Míg Regina a Matadornak írt leveleiben inkább foglalkozik a társadalmi problémákkal, mint saját magának megértésével (később csak Aranka leveléből tudjuk meg, hogy érdeklődik a családja története felől, de azon belül is csak az anyja érdekli), addig Ida esetében egy folyamatos múlt keresés van. Sokszor kérdezi meg Reginától, hogy milyen volt gyerekkorban. Ennek a keresésnek két fő motivációja van. Egyfelől hogy fél, hogy anyjuk betegsége öröklődő, mert magában nem lát erre jeleket, viszont Reginában igen. Másfelől keresi az okot a saját szexuális beállítottsága miatt. Saját másságának elfogadásában nem sok segítséget kap az intézetben. Amikor szájon csókolja a csoki pudingtól maszatos Ágit, Emmi néni reakciója durva fizikai bántalmazás (rugdosás), közben verbális bántalmazás („*beteges viselkedés*“), majd kézmosás, mintha elkaphatna valamit. Idánál megint csak devianciáról beszélünk, mert normának azt tartja a falu, ha egy nő heteroszexuális és férjhez megy, lehetőleg nem cigány férfihoz. Így, ha csak az az elfogadott, hogy valaki heteroszexuális, akkor a norma a homofóbia.

Ida leveleiben szembetűnő az elhallgatás, az elfedő narratív stratégia. Mind az életében (elhallgatja a faluban, hogy leszbikus), mind pedig a leveleiben. Ida gyakran a leveleiben ahelyett, hogy magáról, a gondolatairól, vagy Liliről beszélne, akit többször felemlít, de majdnem mindig elhárítja, inkább a falubeli eseményekről és pletykákról számol be. Egy levelében mesél csak Liliről, amikor azt beszéli el, amikor Lili lebukott, hogy az unokahúgával fedezik fel egymás testét 15 évesen. Erre Lilit megerősízték az anyja az akkori élettársával és azt mondta neki, hogy ezt élje, az meg okádék. Ida kiemeli, hogy Lili nagyon jó egzisztenciális helyzetű családból származik, anyja főkönyvelő, apja mérnök volt, de meghalt. A hangsúly azon van, hogy brutalitás, bántalmazás nem csak mélyszegénységben élő cigány családokban történhet meg, mégis ha egy ilyen és ehhez hasonló esemény lezajlik azonnal, sztereotípiákat elővéve arra asszociál a többségi társadalom.

Ida teljesen alárendeli magát Reginának. Nemcsak a korlátoltabb műveltsége miatt, de akkor is ez érezhető, amikor olyan alkalmakat mesél el, amikor személyesen találkoznak. „Nálad nem lehet előre tudni semmit, bármelyik pillanatban újra ellökhetsz magadtól. Igen, egy kicsit azt hiszem, félek tőled. A hirtelen mozdulataidtól, a szavaidtól, hogy elég gyorsan felfogom-e őket,

nehogy ideges legyél rám, és félek, hogy ízlik-e, amit eléd raktam, és hogy elég tiszta-e minden, és hogy az illatom neked megfelelő-e, és félek, nehogy hangosabban beszéljek, mint ahogy neked megnyugtató.... Regina, nagyon szeretlek téged és a kisebbségi érzésemet is elfogadtam veled szemben.“ (56.) Reginát Ida a falubeli viselkedés normákba skatulyázza. Ebből az idézetből egy bántalmazó-bántalmazott kapcsolatot olvashatunk ki. Regina testesíti meg az elnyomást Ida életében, mint intellektuálisan, mint viselkedésben.

„Nem értem ezeket a szlovákokat! Mi a franc bajuk lehet a Magyarországgal, hát nem látják, hogy itt minden oké, itt még a cigányok is szeretve és becsülve vannak? Ők legalább ilyen jók lehetnének a magyarjaikhoz ott, mint itt hozzánk a magyarok!“ (28.) Regina leveleiben párhuzamot állít a magyar társadalomnak a szlovákiai magyar verésekkel és a magyarországi cigány bántalmazásokkal kapcsolatban. Visszatérő elem a szlovákiai helyzet hangsúlyozása. De nem csak a szlovákiai helyzettel kapcsolatban tart egy görbe tükröt a társadalom elé, hanem azt is leírja Matadornak, hogy még az állatkínzás is nagyobb bünként van feltüntetve, mint egy cigány gyerek bántalmazása. Mind a kutya, mind a kisgyerek nyolc hónapon keresztül cukros vízzel lettek táplálva, de a gyerek esetében nem büntettek meg senkit, míg a kutya gazdája ellen eljárás indult. Majd felsorol még sok erőszaktevést, bár itt már nem írja le, hogy az áldozatok cigányok voltak, vagy sem, mégis a konklúzió az, hogy ha cigány az áldozat, sosem nyeri el a másik fél a méltó büntetést. De a sztereotípia, hogy minden cigány lop, az bele van égetve az emberekbe és a boltba nem tud Regina úgy bemenni, hogy a biztonsági őr ne figyelje árgus szemekkel.

Cigánymandala – negyedik közelítés: „psziché”

Fontosnak tartom elemzésem során megemlíteni a pszichiátriai betegséget, melyről szó esik a műben. Bár nevesítve nincs, de poszttraumás stressz szindróma lép fel többször Kati életében, mely akkor kezdődik, amikor meghal az anyja. Egyre erősebb tünetekkel párosul, amikor szexuális bántalmazás áldozata lesz.

Regina anyja, Kati eleinte csak tévképzetekkel küzd, azt képzei az anyja madár, mert álmában azt látta, hogy madártollakat húz ki a testéből. “madár, amely testünkben nőne, hogy madárfejünk és nyakunk lenne, valamint madárkarmok ujjaink helyén: mutatója egy régi

megcsúfoltatásnak, amelyben részünk volt elhibázott szerelem miatt.” /Álmoskönyv/ Amiért érdekes lehet számunkra az álom jelentése, az az, hogy nem tudjuk meg mi történt Regina nagymamájával, csak a nagypapa van jelen az elbeszélt történetben. Ha jóslatként értelmezzük az álmot, akkor teljesen illik Kati később bekövetkező mindkét házasságára, melyeknek minden esetben egy férfi, Ágoston volt az indukálója. Bár az első házasság nem Ágostonnal volt, mégis ő volt Kati nagy szerelme, Gyurkához csak féltékenységből ment. Az első házasságban miután Kati elvetél Gyurka miatt, aki ezért többet nem engedi közel magához. Így Gyurka elkezd másokkal szexuális kapcsolatot létesíteni és megcsalja Katit. A másik házasságnál Kati halálával kapcsolható össze, ahol anyósa azt terjeszti, hogy Kati ölte meg Ágostont, majd öngyilkos lett, ami valójában épp fordítva történt. Így az első esetben a megcsúfolást a megcsalás általi szégyen okozza, míg a második esetben a tragédia kimeneteléről terjesztett hazugság.

„Szegény Kati agyában akkor bomlott meg valami. Nem látszott azon semmi, csak már nem vót az a nevetős, aki vót, az iskolát is elkerülte, a csepp kertet hagyta elgazolódni, össze-vissza vetett répa, káposzta, egy kevés krumpli, ha nőtt abba, a bab is kúszott, amerre látott, pedig, hogy szerette a kertet azelőtt, oszt a ház is szaladt, darabokra törte az ablakokat egy rohamába, oszt úgy is maradt.” (77.) Regináék anyjának az életében a következő szörnyű eset, melytől az elméje meg is bomlik és szanatóriumba kerül, az az, amikor Pest helyett Debrecenbe megy és ott megerőszakolják. Ez a szörnyűség teljesen tönkre teszi, minden ami addig előrébb vitte az életben, erőt adott neki, az eltűnik, beszürkülnek a napjai. Ezzel párhuzamba állítható Füzi Julcsa története, akit az oroszok fogva tartottak azért, hogy újra és újra megerőszakolhassák és ettől a tragédiától megbolondult. Szécsi Magda történetében kétszer is előfordul, hogy a szexuális erőszakra a nők válasza a mentális zavar, téboly. Kati és Julcsával viszont szöges ellentétben áll Ella, aki bár a kontrollt elveszíti saját élete és saját teste felett, de értelmi szinten teljesen megmarad önmaga, így képes meghozni azt a döntést, hogy véget vet életének.

A következő alkalom, amikor a pszichiátriára kerül Kati, az a nap, amikor Regináék apja, Ágoston elveszi feleségül a Kun Etát, ami miatt Kati felvágja az ereit. Ezt követően akkor kerül kórházba, amikor féltékenységből a férje, Fekete Gyurka, addig rugdossa, míg elvetél. Majd, amikor Pesten dolgozott a művezető “elkapta és majdnem agyonverte” Kati hazatérve Nyírbátorba gyökeresen, felismerhetetlenül megváltozik, mind külsőleg, mind belsőleg. Lefogyott és gyűlölte a férfiakat. Bár nincs konkrétan leírva Aranka levelében, de sejteti az olvasóval, hogy a megszokott metódus itt is folytatódik. Erőszak, töréspont, pszichiátria. A harmadik kórházi alkalommal újra visszatérnek a madaras tévképzetek, de itt már Kati saját magát is madárként predesztinálja.

Legközelebb akkor beszél újra a madarakkal, amikor Ágoston féltékeny lesz a rendőrré és verbálisan és fizikailag is elkezd bántalmazni Katit. A madarak több nehéz helyzetben is megjelennek Katinak, mint egy Disney mesében, hogy átsegítsék őt a problémákon, és barátként támaszt nyújtsanak. Ám a mesékkel ellentétben itt valójában nem történik sem segítség, sem pedig valós kommunikáció. Ahogy Ella esetében, úgy Katinál is elmondható a női háló hiánya. Egyedül Aranka van ott neki, de konkrét segítséget ő sem tud neki nyújtani.

Cigánymandala – ötödik közelítés: intertextus

Szécsi Magda többféleképpen játszik művében az intertextusokkal. Van, ahol nem emeli be az idézett szöveget, csak utal rá, és van, ahol idézetként jelöli és vagy teljes szövegegezéssel, vagy kisebb változtatásokkal használja. Olyan idézetek is megjelennek a szövegben, amelyeknek eredeti forrása kapcsán kutatásom során nem jutottam eredményre. A továbbiakban ezen fejezetben azon idézeteket fogom vizsgálni, melyeket sikerült megfejtenem.

Gérard Genette 1981-ben a *Transztextualitás*²⁹ című tanulmányában ötféle szövegközi kapcsolatot különített el. Az intertextualitás (idézet, plágium, célzás) szövegnek vagy szövegeknek, egy másik szövegben való effektív jelenléte. Szöveg paratextusa a cím, alcím, belső cím, elő- és utószó etc. Metatextualitást jelent a szöveg összekapcsolása másik szöveggel, mely írásból nem feltétlenül idéz. Az architextualitás egy néma kapcsolat, ami legfeljebb egy egyszerű rendszerbéli hovatartozásra utaló paratextuális jelzést ad. Hypertextualitás két szöveg összekapcsolása oly módon, hogy ha nincs is utalás az eredeti szövegre, mégis nélküle nem létezhetne olyan formában és az általa kapott többlet tartalommal. A vizsgált szövegrészletekben a transztextualitás kapcsolatok közül az intertextualitás, a metatextualitás és a hypertextualitás jelennek meg. Ezen kapcsolatok mentén fogom az ötödik közelítésemet vizsgálni Szécsi Magda művében.

A regény első levele vendégszövegekkel, idézetekkel és utalásokkal operál, melyekről azt feltételezem, hogy nemcsak Regina iskolázottságának bebizonyításaként vannak jelen, hanem kifejezett céljuk a szöveg etnikus terének megnyitása, cigány/roma identitás erősítése a befogadóban, nem cigány olvasóként és cigány olvasóként egyaránt. A Szophoklész *Antigonéjából*, József Attila költészetéből és Tisza Kálmántól vett idézetek explicit, szó szerinti idézetek, pontos utalásokkal. A Shakespeare idézetet idézőjellel emeli be a szövegébe, mégis a változtatás ad a

²⁹ Gérard Genette: *Transztextualitás*, ford. Burján Mónika, Helikon, 1996/1-2. 82-90.

befogadónak többlettartalmat, melynek teljes megértéséhez kapcsolatra van szükség az idézett szöveg és a főszöveg között. Kant fő gondolatát Regina csak kommentárként emeli be, saját szövegét a filozófus gondolatához köti. Erre a textuális transzcendenciára is érvényes az előző állítás, hogy a fő szöveg, csak a beemelt szöveg ismeretével érthető meg teljesen. Szécsi Magda háromféleképpen játszik a beemelt szövegekkel. Egyrészt a gondolatait erősíti meg egy intertextus, néhol több intertextus kapcsolata adja meg az igazán erős eszmefuttatást, másrészt magába az idézetbe (némi változtatással) viszi bele a többlettartalmat, harmadrészt hypertextualitást alkalmaz, hiszen a szövegeket nem idézi, de erősíti a főszöveget a secunder szövegek ismerete.

Három beemelt szöveget egyben elemzek, mert bár Regina különböző leveleiben találhatóak, mégis együtt kapunk belőlük egy nagyon erős mondanivalót, gondolati ívet. Az első József Attila *Hazám* című verséből vett idézet „édes hazám, fogadj szívedbe..“ (11.). A második egy utalás Kant fő gondolatára a kategorikus imperativusra. Kant morális törvénye univerzális, de nem mondja ki, hogy miképpen kell cselekednünk. A filozófus gondolata az, hogy tegyél, amit akarsz, cselekedj önkényesen, kövesd az érzéseidet és a saját értelmedet, de úgy, hogy cselekvésed soha más emberek szabadságát ne sértse. Az utolsó intertextualizált szöveg, melyet ezekhez szeretnék kapcsolni egy Tisza Kálmán idézet³⁰. Amikor kirúgják tanári állásából Reginát, Tisza Kálmánt idézi: „Ne engedjük, hogy történelmünknek mindeddig a nemzeti önlemondás által nem homályosított lapjaira azt írhasse fel az utókor, hogy 1867-ben a nemzet képviselői, belefáradva a küzdelembe, nem bízva többé az ország erejében és kitartásában, oly módon szereztek ideiglenes jobblétet a hazának, hogy önmagok beleegyeztek függetlenségi jogalapjának korlátozásába.” (30.)

József Attila a *Hazám* című szonett ciklusának utolsó része a Horthy korszak Magyarországot írja le. A költő a versben leírja a parasztok, a munkások helyzetét, a korrupciót és a politikai elnyomást. Szécsi Magda a művében újra aktualizálja József Attila versét oly módon, hogy a Horthy-korszak emigrációját és politikai történéseit a regény idejének aktuálpolitikájával teszi egyenértékűvé.³¹ Ennek oka, hogy mindkét korszak meghatározó jellemzője volt az aktuálpolitika okozta nagymértékű kivándorlás. 2006 és 2012 között évi 65-100 ezer magyar költözött külföldre, a Horthy-korszak alatt mintegy 250 ezer fő emigrált az országból. Ugyanúgy *Hazám*³² verscímen publikált Szécsi Magda 2001-ben, mely versnek maga a haza megszólítottja. Elbeszéli mennyire hálás a lehetőségért, hogy a cigány nép letelepülhetett és hazájának mondhatja ezt a földet, de mégis

³⁰ Hegedűs Lóránt: *Két Andrássy és két Tisza*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 1941.

³¹ A regény 2006-ban jelent meg és ezt az évet is jelöli meg a regény jelenjének, cselekménye nem rugaszkodik el a valós magyarországi történelmi eseményektől.

³² Szécsi Magda: *Fekete fények*. Budapest, Oktatási és Továbbképzési Központ Alapítvány, 2001.

kéri a szöveg címzettjét arra, hogy könyörüljön meg a cigány népen, hiszen nagyon rossz sorsuk van Magyarországon.³³

A *Cigánymandala* című művében is vissza-vissza térő probléma a magyar többségi társadalom viszonyulása, illetve a politika nemtörődömsége a cigányság felé. „Nem kapok levegőt, ha nem vagy nekem. Látod, te meg csak baszogatsz, és úgy kezelsz, mintha nem itt születtem volna. Pedig benned születtem, ahogy te bennem. Hogy nem tudsz megélni engem?” (11.) Írja Regina a József Attila idézet után. A kezdéssel József Attila *Levegőt!* és saját *Hazám* című versét hypertextualizálja. Mint József Attila versében, mint pedig Szécsi Magda szövegében nem egy létező lehetőség az emigráció az elbeszélői én részéről, de a szabadság sem szerezhető meg, míg nincsen rendszeren belüli változás. Míg a haza, legyen szó a nemzetről, politikai vezetőről etc., nem kezd el a népével törődni és az ő érdekeiket szem előtt tartva kormányozni. Így válik újra érvényessé a szonett, még mindig aktuális probléma érzékeltetésévé Szécsi Magda verse a fent említett, idézett rész által, melyben azt próbálja érzékeltetni, hogy a hazája miért nem fogadja el, és segíti, támogatja a cigányokat, amikor a cigányság a történelem során mindig ott volt és részt vettek a hazánk építésében, megvédésében. Szabóné Kármán Judit *Magyarországi cigányság I.* című könyvében³⁴ több történelmi példát hoz a cigányság nagyon is fontos jelenlétére. Ilyen volt például az 1848-as szabadságharcban való aktív részvételük. Majd Kantnak a megismerésre vonatkozó jogismeretelméleti kérdését emeli be a szövegbe. Ami azt feszegeti, hogy az ember annak alapján, hogy mi határoz meg egy egyént, a cselekvése, vagy azt, hogy mit ismer. Zsigó Jenő leírta a cigánysághoz való viszonyulásban, hogy nem volt még magyar politikai rezsim, aki ne rontotta volna el és ne tett volna az elkövetkezendő generációkban súlyos károkat. Eljutottunk oda, hogy nemcsak a többségi társadalom értetlen, intoleráns, rasszista a cigánysággal szemben. 89-es rendszerváltás utáni rendszer teremtette meg az alapját annak, hogy csak 15-20 évvel a rendszerváltás után törölte végleg az alkotmánybíróság azt az alkotmányellenes helyzetet, hogy a többségi társadalom tüzte ki a kisebbségi kormányzatok képviselőit. József Attila, aki messze nem volt nacionalista, látja pontosan, megírja 1937-ben az 1944-es német megszállást, hogy mi ne legyünk német gyarmat. Tisza Kálmán azt mondja, hogy a kiegyezés nem azért volt, mert belefáradtunk a 48-49-es bukásba, hogy megint osztrák gyarmat lettünk és kimerültünk ebben a harcban. Szécsi Magda azért idézi és rímel ismét Zsigó Jenőre, mert azt mondja, hogy az a cigányság veszte, hogy ha a cigányság belenyugszik ebbe a helyzetbe. Ha nem lesznek a cigányságnak érdekei

³³ “Földedere akár a harmat,/ Települt be népem: a cigány,/ Lehet-e hálámat bevésnem/ Minden kövedbe, én hazám.// E köveket ne dobd vissza rám,/ Ha százados panaszokat sírok./ Tudom jól: éhezés, könny kijut másoknak is, / Ám népemet keresztre feszítik itt!”

³⁴ Szabóné Kármán Judit: *Magyarországi cigányság I. (Cigányok és romák)*. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2016.

egy demokratikus államban, ahol a Kanti elv érvényesül, hogy mindenkinek a joga addig ér amíg a másik ember szabadsága, akkor vége. Azért idézi, mert próbálja óvni a cigányságot a belenyugvásból, beletörődésből. Hangsúlyozza, hogy ne adjuk fel amit a Zsigó Jenő is mond, hogy a cigányság felemelkedéséhez elengedhetetlen, hogy legyen egy réteg, ami eléggé képzett, politikailag széles látókörű, de militáns cigány értelmiség, amelyik a cigányságot valóban képviseli.

„Sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs csodálatosabb” (15.) A második szöveg Szophoklész *Antigoné* drámájából a karnak az egyik megszólalásának intertextualizálása. Regina a levele elején beszámol arról, hogy a rendszerváltás után sem lett jobb a cigányság helyzete. Az *Antigoné* éppen egy olyan dráma melynek fókuszja áthelyeződött a rendszerváltás után. A szocialista világban Antigoné a szembeszegülés bátorságát adja, míg a rendszerváltás után Kreon hatalmát váratlanul megszerző és megtartani igyekvő király dilemmáiról szól a mű. Szophoklész drámájában, bár a kort nézve a nőknek még semmi joga, olyan hangot nem üthetnek, mint amit például Antigoné megenged magának, mégis dominánsan nők a főszereplők és küzdenek Kreón (mint a patriarkális társadalom vezetője) és az ő döntései ellen. A kardal kulcsszava Szophoklész drámájában a csodálatos, mely eredeti jelentésében egy olyan tulajdonságot jelöl, amely rendkívüliségénél fogva vegyes érzelmeket vált ki a szemlélőből.

„Deinosz” az, ami nagyszerű, csodálatos és egyúttal megdöbbentő, félelmetes és szörnyű.³⁵ Úgy, ahogy Szophoklész az egész drámában fentartja ezt a kettőséget, ugyanúgy elmondható Szécsi Magda *Cigánymandalájáról* is. Antigoné és Regina életében bekövetkezett eseményekről elmondható, hogy egyszerre csodálatosak és szörnyűek, így nem véletlen, hogy Szécsi Magda pont ezt a szöveget emeli be művébe, mikor arról ír, hogy sosem fogja megérteni, hogy az emberek, hogy élhetik meg ennyi különbözőképpen ugyanazt a valóságot. Nem csak ezen a gondolatmeneten, de az egész történeten végig követhető mind a szereplők, mind a befogadó szemszögéből ez a kettősség.

A következő intertextussal Szécsi Magda saját művére utal, az *Időtépőre*³⁶. A tejömlést említi, ami hihetetlen erejű (távirat jön Romániából, hogy ott is hallani és hagyja abba Regina), mely csupán az egyik melléből jön, abból is csak akkor, ha Matadorra gondol. Bár Regina aszexuális, bármilyen szexuális vonzalmat csak Matador implikál benne. Gyermeke nincsen, mégis az anyákon biológiailag végbemenő folyamat történik a testével. A szoptató anyáknál indul be a tejömlés, amikor síró gyermekhangot hallanak. Reginának a síró gyermekhang Matador a gondolataiban, így az feltételezhető, hogy egyfajta anyai ösztönöket, gondoskodást idéz elő. Mégis

³⁵ Szophoklész *Antigoné*. In: Szerk. Bolonyai Gábor: *Matúra*, Budapest, Ikon Kiadó, 1994, 13-61.

³⁶ Szécsi Magda: *Időtépő*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2006.

egyfajta (ki)fordított Ödipusz-komplexus (ismét Freud által bevezetett pszichoanalitikus tétel) jön létre, melyben Regina a szerelmét gyermekeként értelmezi, de szerelmeként vágyik rá. Az *Időtépő* című művében a tejömlés a narrátor édesanyjával történik meg a terhessége harmadik évében. Cigány származású édesanyja csak akkor érezte hasznosnak magát, amikor a faluban élő összes cigányt el tudta látni tejjel, ezáltal tejtestvérekké váltak. Sorsfordító eseményként kezelik a tejömlést, mindaddig míg ki nem derül, hogy csak a narrátor édesanyjának az élete változott meg gyökeresen. A helyi termelészövetkezet állami tehenének nyilvánították és a közös értékek növelése érdekében bekötötték az istállóba, de bánatától elapadt a teje. Mindkét esetben a boldogság megnyilvánulása, forrása az anyatej, melybe közbe szól a politika. „de hát a tejömlés nem politikai feladat” (15.)

„Az áttetsző nedű a finom vágyad“ (21.) Újabb idézet József Attilától, egy kis csavarral, mert nem egy konkrét versből idéz, hanem három különböző verset kompilál és kialakít belőle egy új idézetet, mely bele illik az ő gondolataiba. Ezek is József Attila korai versei. *Óh szív! Nyugodj!, Vágymagam a hold alatt és a Nagy ajándékok tora* című versekből szedte és illesztette össze az adott szavakat.

„[N]evezd a rózsát bárminek, színe, illata ugyanaz marad.” (19.) Nem szöveghű az intertextus Shakespeare *Rómeó és Júlia* művéből. A szín kifejezés az eredeti szövegben nem hangzik el „What's in a name? that which we call a rose By any other name would smell as sweet;”.³⁷ A magyar fordításokban sem található rá példa. Az eredeti szövegben Shakespeare Júliája a nevet hasonlítja a rózsához, hogy bárminek nevezi, lényege, személyisége ugyanaz marad. Szécsi Magda az idézethez az etnikus térnek használatát, lehetőségét is érvényesíti, így a rózsának nem csak az illata, de a színe is ugyanaz marad. A kibővített idézet egy visszautalást is magában rejt, a korábban említett névváltoztató cigányokra, akik szégyenlik cigányságukat és az arról árulkodó vezetéknevüket lecserélik egy nem cigány vezetéknevre. Mindez hiába, ha külsejükön ugyanúgy magukon hordják etnikai hovatartozásuk jegyét. Bár Regina a levelében nem csak felesleges hazugság miatt, hanem saját identitásuk megtagadása, eldobása, ezáltal önmaguk elfogadása végett veti meg a névváltoztató cigányokat. Az idézettel megkérdőjelezi ezen cselekvés létjogosultságát.

³⁷ William Shakespeare: *Romeo and Juliet* http://shakespeare.mit.edu/romeo_juliet/full.html

Összegzés

Szécsi Magda művében, mely etnikus-szociográfiai írás, a cigány női tekintet és a többségi társadalom tekintete szimultán jelenik meg hétköznapi történetek elbeszélése során. A négy nő levelében a befogadó elé tárul, hogy az adott körülmények között milyen mértékben van kiszolgáltatva egy cigány nő a hatalomnak, a patriarchátusnak, illetve a nem-cigány környezetének. Négy fiktív cigány nő nézőpontjából a (nemcsak a többségi) társadalom által létrehozott sztereotípiák megképződését követhetjük, azt, hogy a kiszolgáltatottsághoz mérten, mennyire kell a négy nőnek öncenzúrát véghez vinniük a mindennapokban, mennyire kell meghunyászkodniuk a rendszernek. Tényleges narrátori hangváltás nem történik a műben. Csak státusz- és kiszolgáltatottságbeli változás.

A dolgozatban öt közelítésben vizsgálom a művet. Az első közelitésem a regény felé a státuszok vizsgálatában bontakozik ki, melyben a négy főszereplő egymáshoz való viszonyát elemzem. Regina áll a hierarchiában legfelül, a többiek alatta. A másik három nő egymáshoz való viszonyát nem tudtam elemezni, hiszen a levelekben csak Reginával létesítenek interakciót.

Második közelitésem szerint azt vizsgálom, hogy a Szécsi Magda által konstruált nők levelei valójában egy hátrányos helyzetű cigány nő életútjának lehetőségeit tárják a befogadó elé. Ezt a hipotézisemet a Bernstein által létrehozott nyelvi kódok alapján tanulmányoztam. Eredményem szerint mind a négy nő kidolgozott kódot használ, ebben nem különböznek.

A harmadik közelitésem a cigány identitástudatot vizsgálja. Felvetődik a cigányság felelőssége és a vele szemben álló hatalom szerepe, mely ellehetetleníti a cigányság kiteljesedését, szinten tartja az elnyomást és a megvetést, ezáltal létrehozza és erősíti a sztereotíp másik tekintet. Míg közben arra is reflektál, hogy a nők is minél hátrányosabb helyzetben élnek, annál alacsonyabb státuszban állnak a férfakkal szemben. Autonóm törekvéseket szinte lehetetlen véghez vinni úgy, hogy az ne járjon sokkal erősebb retorzióval, ezért nem következnek be autonóm fellépések a férfakkal, csak gondolati szinten. Egy nővel szemben Regina tesz egy lépést, hogy kikerüljön az irányítása alól, de annak is a vége a kapcsolati tőke fogyatkozása, ami nem pozitív folyamat, hiszen a hátrányos helyzetből jövő cigányok amúgy is nagyon kevés kapcsolati tőkével rendelkeznek.

Negyedik megközelitésem a psziché. Megállapítottam, hogy a műben a szexuálisan bántalmazott nők egy elképzelt valóságot kreálnak az elméjükben, így menekülnek a fizikálisan okozott traumáktól. A poszttraumás stressz szindróma legfőbb kiváltó oka a férfiak által elkövetett

nemi erőszak. Három női példából Ella az egyetlen, aki értelmi szinten megmarad önmaga, a többiek elvesztik a realitást.

Ötödik közelítesem az intertextualitás. Az első levélben a vendégszövegekkel egyrészt klasszikusokat idéz, oly módon, hogy fokozza etnikumra utaló szavak beemelésével. Másrészt a Kant fő gondolatával hívja fel figyelmét a többségi társadalomnak a kategorikus imperativusz megsértésére, mely által a cigányság szabadságát korlátozzák.

Az önazonosság kérdése végig követi a regény cselekményét. Ella keresi a saját hangját, Aranka segít megismertetni a történetét Reginával, Ida a múltjában tapogatózik, Regina pedig a múlt hiányosságai ellenére próbálja önmagát megérteni, megismerni. Az önazonosságuk hiánya a saját hangjuk hiánya, mely identitásuk, a hatalomhoz képest alulreprezentságuk miatt jön létre.

Hipotézisem igyekeztem alátámasztani több szempont által. Úgy gondolom, hogy a *Cigánymandalában*, mely egy autofikciós írás, egy telepi cigány nő életútlehetőségeit nem lehet egy történet, egy szereplő keretein belül elmesélni. Szüksége van a befogadónak arra, az átláthatóság érdekében, hogy több nő sorsán keresztül megtapasztalhassa, hogy milyen szűkek a (döntési) lehetőségei egy mélyszegénységben élő cigány lánynak.

Bibliográfia:

Beck Zoltán. *A megszólalás üres helye*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2020.

Beck Zoltán: *A borító szorítása. Cigány szerzők könyveinek fülszövegeiről*. In.: Szerk. Lóránd Zsófia — Scheibner Tamás — Vaderna Gábor — Váci György. *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006, 315-321.

Bogdán Mária: *A roma mozgalom első lépései a közösségi médiatérben*. In.: Szerk.: Kóczé Angéla, Neményi Mária, Szalai Júlia, *Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései*, Balassi Kiadó, Budapest, 2019, 83-100.

Butler, Judith: *Problémás nem: Feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest, Balassa kiadó, 2006.

Fanon, F.: *Feketének lenni. Részletek*. In.: Szerk. Bókay Antal – Vilcsek Béla – Szamosi Gertrud – Sári B. László et al. szerk.: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris kiadó, 2002, 614-629.

Gács Anna: *A női szerző a feminista irodalomkritikában*. In.: *Miért nem elég nekünk a könyv? A szerző az értelmezésben, szerzőség-koncepciók a kortárs magyar irodalomban*, Budapest, Kijárat, 2002, 65–105.

Gérard Genette: *Transztextualitás*, ford. Burján Mónika, Helikon, 1996/1-2. 82-90.

Katie Trumpener. *A cigányok ideje: egy "történelem nélküli nép" a Nyugat narratíváiban* <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/2324/17trump.htm> (letöltés időpontja: 2023.03.25.)

Lakatos Szilvia. *A romani nyelv közösségi használatának és közoktatási helyzetének vizsgálata Magyarországon*. Doktori értekezés, PTE, Pécs, 2012.

Moi, Tori: *Feminista irodalomkritika* In.: Szerk. Ann Jefferson - David Robey.: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

Rédai Dorottya: *Roma lányok szexualitása tanár-szemmel Etnikai- és osztályegyenlőtlenségek diszkurzív újratermelődése a középiskolában*. TNTeF, 2020/1. 67-87.

Rohonyi Zoltán: *Előszó kánon, kánonképződés, kanonizáció. Vázlat egy fogalmi tartomány működéséről és történeti funkcionalitásáról*. In. Szerk: Rohonyi Zoltán. *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Budapest, Osiris, 2001.

Séllei Nóra: *A nevelőnő hangja — Charlotte Brontë: Jane Eyre*. In.: Séllei Nóra. *Lánnyá válik, s írni kezd*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015. 111-160.

- Séllei Nóra: *Terek, vágyak, betegségek — Emily Brontë: Üvöltő szelek*. In.: Séllei Nóra. *Lánnyá válik, s írni kezd*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015. 161-193.
- Spivak, Gayatri Chakravorty: *Szóra bírható-e az alárendelt?* Helikon, XLII. (1996/1-2) 450–483.
- Szabóné Kármán Judit. *Magyarországi cigányság I. (Cigányok és romák)*. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2016.
- Szécsi Magda: *Cigánymandala*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2007.
- Szécsi Magda. *Önéletrajz*
https://web.archive.org/web/20160330074126/http://mmi.hu/romaoszt/kepzoomuv/eletrajz_m/19szecsi.htm (letöltés időpontja: 2023.03.21.)
- Szécsi Magda: *Fekete fények*. Budapest, Oktatási és Továbbképzési Központ Alapítvány, 2001.
- Szophoklész: *Antigoné*. In.: Szerk. Bolonyai Gábor: *Matúra*, Budapest, Ikon Kiadó, 1994, 13-61.
- Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1998, 525-543.
- Wardhaugh, Roland: *Nyelv és hátrányos helyzet*. In. Roland Wardhaugh. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris, 1995. 294-304.
- Wolfgang Iser: *A fikatív és az imaginárius*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- Zsigó Jenő: *Feltárni és megnevezni az elnyomások direkt rendszerét* In. Szerk. Neményi Mária, Júlia: *Kisebbségek kisebbsége A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, Új mandátum könyvkiadó, 2005. 7-42.